

T. HORVÁTH ÁGNES^{ID}

Apollo Mars *forum*án

Apollo on the Forum of Mars. The study analyzes the iconography of the forum of Augustus from new aspects. It can be stated, that Apollo stands right on the middle axis, which separates the different functions of the forum (cult, public administration) and its propagandistic message (war, peace, a new golden age). Apollo raises Augustus among the divine descendants and the new founders of the state. The second method is the re-interpretation of decorative elements and iconographic motifs. The botanical elements refer to the presence of many gods. The multilayered floral ornament and stylized motifs created the “numen mixtum” phenomenon. It can be connected not with the syncretism of Augustan ideology, but rather with the “concordia deorum.” It can be concluded, that the prevailing notions are the foundation of a new city and the golden age in the iconography of the temple dedicated to Mars Ultor. Mars is represented not as a god of war, but rather as Mars Pater, and the most important symbols of the whole architectural complex can be connected to the figure of Apollo.

Keywords: Augustus, Mars Ultor, Apollo Ultor, numen mixtum, concordia deorum

Augustus szinte patikamérlegesen kimért politikai propagandája behatóan átrajzolta a római vallás tradicionális elemeit is. Kihaszználva a multifunkcionális és szinkretizált isteni világot, új hangsúlyokat adott a római panteonnak, összemosta, áthallásossá tette mitológiájukat, s kihaszználva a *numen mixtum*¹ és a *concordia deorum*² lehetőségeit, olyan képi világot teremtett, amely multivalens voltával egyszerre jelentethetett békét és háborút.

Kr. e. 2-ben szenteltette fel *forum*át, amelynek szakrális központja Mars Ultor³ temploma volt. A templom istenségének neve a források alapján – maga Augustus nevezi meg Önéletírásában⁴ – kétségtelen, de az, hogy valójában kinek a tiszteletére építették, már sokkal vitathatóbb. A *Res gestae* alapján az is kétségtelen, hogy az általa épített templomok

---

^{ID} Főiskolai tanár, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történeti Intézet, Történeti Segédtudományok Tanszék (tothne.horvath.agnes@szte.hu). ORCID: 0000-0002-0762-0144

¹ Az istenek természetének keveredése. Lucan. *Phars.* V. 73–74. Vö. Pollini 2012, 278.

² Az istenek közötti harmónia. Ennek megbomlása vezet a békétlenséghez és háborúhoz az emberek között.

³ A ’bosszúálló, büntető’ vagy ’megbosszuló’.

⁴ Augustus, *RG* 21: *Dona ex manibiis in Capitolio et in aede divi Iuli et in aede Apollinis et in aede Vestae et in templo Martis Ultoris consecravi, quae mihi constiterunt HS circiter milliens.*

egy csokorba fogása is jelentőséggel bír. A *Capitolium* természetesen a hagyományos római értékeket, az *aedes divi Iulii* saját isteni leszármazásának legitimációját jelenti, míg Apollo, Vesta és Mars Ultor temploma is szorosan összetartozik. Beszédesebb, hogy Apollo áll a sor elején, a hagyományosan a római államiságot megtestesítő Vesta követi és csak az utolsó Mars Ultor, akinek *forum*a templomát ajánlotta. Sajátságos az is, hogy őt, epithonja miatt, a szokott módon nem tudjuk se a *mos maiorum* értékeit képviselő, se az apotropaikus istenkörhöz kapcsolni.

A kultusz központi elemének kiválasztását csak azután kezdték el forrásaink magyarázni, hogy a templom megépült. Mars Ultor Augustusig ismeretlen volt a római vallásosságban. Az *ultor* jelző is meglehetően ritka, a *forum* istenségének epithonján túl Iuppiterhez társították.⁵ Jelzőjének elorozása egy vallási nézőpontot tükröz, amelyben Iuppiter vesztett korábbi funkcióiból, és ebben az esetben Mars nyerte el tőle.

De miért épp ezt a jelzőt választotta? Mit kellett megbosszulni? Erre látszólag egyetlen válasz van: Caesar meggyilkolását, a polgárháborúban a *gens Iulia* ellenfeleinek fellépését. Bár az „apagyilkosok” megbüntetése talán jó apropója lehetne a templomnak, végül is háborúban győzték le őket, de polgárháborúban, amiért a rómaiak nem szavaztak meg sem *triumphust*, sem *ovatiót*, és Mars sem tartozott a *parricidiumot*⁶ megbosszuló istenek közé.

Az egyetlen kortárs *auctor*, Ovidius a parthusoktól visszaszerzett hadijelvényekhez köti,⁷ de már állt a templom, mikor megénekelte. Mégis sokkal valószínűbb, hogy Octavianus a diplomáciai úton elért sikert, a parthusoktól tárgyalásos úton visszaszerzett hadijelvényeket ünnepelte tényleges katonai győzelemként. De még ez sem ad választ Mars jelzőjére, hiszen ez, ha haditettnek tekintjük is, legfeljebb a csorba kiköszörülése, és semmiképp sem a harcmezőn kivívott diadallal történő bosszúállás.

A *princeps* által kidolgozott propaganda a vallási élet középpontjában álló Iuppiter–Mars–Quirinus/Iuppiter–Iuno–Minerva triászt a Venus–Mars–Apollo istenhármassal váltotta fel. Elemzésünk végeredményét előrevetítve, ebben a triászban Venus és Mars Róma alapítási mítoszainak főszereplőiként egy nagyon archaikus aspektusukban mint ősisztenek, a természet bőségét, a birodalom gazdagságát, az *aurea aetas* anyagi és erkölcsi alapjait meghatározó istenpárosként (*Genetrix–Pater*) szerepelnek. Ebben az istenhármasban azonban van egy olyan isten, akinek mitológiai történetei az azonnali bosszúról és az élet és halál feletti hatalomról is szólnak, akinek mitológiájához hozzáilleszhető az Ultor jelző. Ő Apollo, akinek, mint „személyes támogatónak”, kulcsszerepe volt az augustusi propagandában.

Octavianus, aki Róma megmentőjének akarta láttatni magát, mint aki elhozta az új aranykort, és mint aki helyreállította a köztársaságot, erősen hangsúlyozta, hogy isteni küldetést hajtott végre, amikor újjászervezte a római államot. Azt sugalmazva, hogy ő az istenek akaratának végrehajtója, az isten ikonográfiáját használta a győzelem, az isteni kegy (az *actiumi* győzelem, amelyet Apollo akarata döntött el),⁸ a *vatesszerep*, *pietas* és *auctoritas* kivetítésére. Közös platformra helyezkedett Róma legendás alapítóival, a *gens Iulia*

⁵ Stat. *Silv.* 5, 3.

⁶ Dig. 48, 9, 9.; Paul. sent. rec. 5, 24. A *parricidium* szó és minősítés helyességét az ősi jogszokások igazolják, miszerint a római polgár megölése és minden római polgár megölése apagyilkosságnak számít. A kérdésre lásd Cloud 1971.

⁷ Ovid. *Fast.* 5, 551.

⁸ Vergilius, *Aeneis* 8, 704. skk; Propertius 4,6,27. 57.; Tibullus 2,5,17; Suetonius, *Aug.* 29,1; *Anth. Palat.* 9,13,5–6.

isteni őseivel, s mindezt, mint Caesar örököse, a hatalom legitimálásával kötötte össze. Ez az elhivatottságtudat, amely a római irodalmi hagyományban személyét a héroszok, a hellenisztikus istenkirályok toposzaival ruházta fel, az Apollóval való kapcsolatából fakadt. Suetonius⁹ az Augustust Romulusszal és Remusszal rokonító,¹⁰ valamint az Alexandroszmítoszra is hasonlító különös fogantatásának történetében a *princeps*et Apollo fiaként állítja be, s a későbbiekben is természetesnek veszi Octavianus érdeklődését Apollo iránt. A dódekatheosz-kör¹¹ említése, ahol Octavianus képviselte Apollót, alátámasztja azt, hogy a *princeps* kora ifjúsága óta azonosult, vagy azonosulni kívánt az istennel, akit személyes védőjének választott.

Abból, hogy a „Bosszuló/Bosszúálló” Mars mibenlétének kérdései az augustusi kommunikáció finom felhangjai által több értelmezési lehetőség előtt is utat nyitottak, az következik, hogy a templom névadójának alakja ikonológiailag éppoly sokrétű, mint a *forum*, ahol az „áthallásos ikonográfia”¹² szélesítette ki – szinte személyre szabottan – a *forum* egyes díszítőelemeinek mondanivalóját. Vizsgáljuk tehát meg, hogy a *numen mixtum* jelenlegében jelen volt-e Apollo [Ultror] is a *forum* ikonológiájában!

A *forum* mint szellemi alkotás Augustus „vizuális ideológiai programjának” csúcspontja. Elsődleges funkciója a *dignitas* és *auctoritas* közvetítette császári hatalom kifejezése volt.¹³ Az Augustus politikai propagandájának középpontjában álló üzenet az aranykor képzetén alapult, és a görög virágkor, a *quasi aurea aetas* formakincsében öltött alakot. Őt fő pillére a *pietas*, *virtus*, *pax*, *abundantia* és a *familia* volt. Ebbe a gondolatkörbe illeszkedik bele Apollo, aki ugyanúgy képviseli ezeket az erényeket, mint a *forumon* megjelenő többi isten.

Egy isten jelenlétét természetesen legjobban konkrét képi megjelenítésével, illetve jelenlétének ideológiai kapcsolatrendszerével értelmezhetjük. A *Forum Augustum* volt az első olyan városi tér Rómában, ahol előre meghatározott koncepció alapján, topográfiai helyüket pontosan kijelölve, több tengelyre szervezeten helyezték el a szobrokat.¹⁴ (1. ábra)

A *forum* képi programjának hosszanti főtengelyén Mars, Augustus *divi filii*, Augustus *pater patriae* és Athena Alea állt. Ezt a tengelyt az augustusi birodalomalapítás isteni leszármazási vonalaként is felfoghatjuk. A kettős alapítási monda római ősapja, Mars, valamint a trójai–iuliusi alapítási mondát őrző Venus között állt isteni leszármazottként és a haza atyjaként Augustus. Mars és Athena együttes szerepeltetése a római elvárásoknak megfelelő tematikához tartozott, ők ketten képviselték a birodalmi nagyság alapjául funkcionáló háború fizikai és szellemi aspektusát. Ikonográfiai kapcsolataikra a kultuszszobor Mars figurájának¹⁵ részei is utalnak. Az isten fején Pheidiasz Athéné Poliaszának sisakját idéző pseudo-attikai sisak, amelynek sisaktaréja közepén egy szfinx, ennek két oldalán ma

⁹ Suet. *Aug.* 94, 4.; Cassius Dio 45,1,2; *Epigrammata Bobiensia* 39.

¹⁰ Mindkét esetben az anya álmában jelenik meg az isten, mindkét esemény szent területen történik, és mindkét esetben gyermekáldás követi.

¹¹ ‘A tizenkét isten vacsorája’, egy *lectisternium* (az isteneket kiengesztelő lakoma, hálaáldozat) volt. Suet. *Aug.* 70. Elemzésére lásd Marton 2018.

¹² T. Horváth 2016, 366–375.

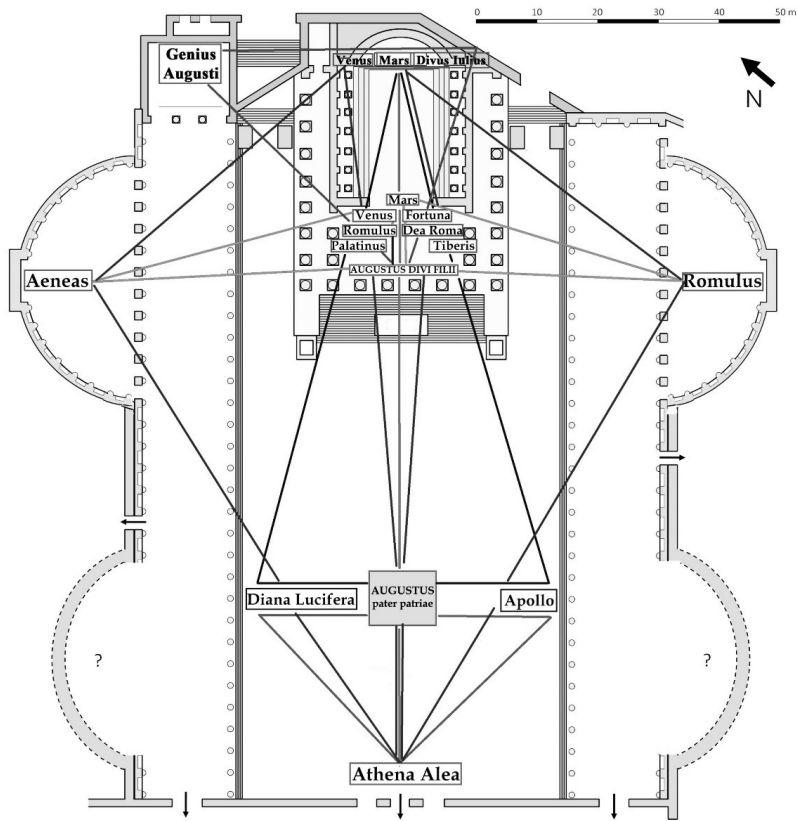
¹³ Zanker 1968, 11.

¹⁴ T. Horváth 2016, 341–350.

¹⁵ Ma a Capitoliumi Múzeumban található (MC 0058), a *Forum Transitorium* területéről került elő.

szárnyas lovak vannak. Az Athéné-szobor sisakját leíró Pauszanasz szerint¹⁶ ugyan az istennőét griffek díszítik, de a szobor római másolatain már Pégaszosok szerepelnek. Ennek oka valószínűleg az volt, hogy harmóniába kívánták hozni a templomcella Pégaszos oszlopfőivel.¹⁷ Ikonográfiailag viszont inkább a griffek valószínűek. Ez az *imitatio* a két hadistent egészen más kontextusba helyezi, Mars itt a városvédő Athéné párjaként, a városalapítók atyjaként szerepel, és nem hadisten. Ugyanez mondható el kultuszszobráról is, amely minden marcona, római mintára történt megjelenítése ellenére is, úgy tűnik, több istenséget és hőszt is megidézve, a hadi dicsőséget átengedi más isteneknek.

A Mars mellvértjén látható, bonyolult jelentéstartalmakat és szakrális utalásokat hordozó szimbolikus figurák a háborúhoz és a békéhez, a hadistenekhez, Apollóhoz és a bosszúállás istenségeihez köthetők. A páncél közepén lévő, klasszikusan megformált Gorgó-fő az

1. ábra Az Augustus-forum szobrainak összefüggérendszer

¹⁶ Pauszanasz 1,27,5–7.

¹⁷ Nem maradt fenn feljegyzés arról, hogy miért döntöttek emellett. A 16. században Lafrery kiadásában (Lafrery 1574) Jacobus Bos még szfinxeket rajzolt a sisakra.

erő és a félelem kifejezője. Az általa megidézett istenek Zeusz (*Iuppiter Ultor*) és Athéné. Ez az alak teremt kapcsolatot a Pégaszossal, aki Medusza ('a Védelmező') Poszeidóntól született fia, és mint a legerősebb apotropaion, a héroszok (Akhilleusz)¹⁸ védelmezője.

A mellvért közepén, egy kandeláber két oldalán, egymással szemben szárnyas griffek állnak. Ezek a lények a görög mitológiában részben Athéné szimbólumai voltak, így a rá való utalással a háborús tematikát erősítik, de ugyanakkor a bosszúálló Nemeszisz jelképei is. Ezzel viszont az *Ultor* epitheton kap hangsúlyt az ábrázoláson. A griffek azonban mindenekelőtt Apollón (Apollo) és Artemisz (Diana) szimbólumai voltak,¹⁹ tehát Mars mint *Ultor* az általa viselt páncélzat finom jelzései alapján egyre inkább háttérbe szorul, és ebben a tekintetben teret enged a nála karakteresebb sorsisteneknek.

Ugyanez a szimbólika figyelhető meg az önheroizálás első példájának tekintett²⁰ prima portai Augustus-szobor²¹ mellvértjén is, amelynek elemei megismétlik a *forum* ikonográfiájának tematikáját.

A tér optikai középpontjában elhelyezkedő, a *pater patriae* feliratot viselő Augustus-*quadrig*ának, mint vízszintes középtengelynek a két oldalán Diana Lucifera²² és Apollo szobra állt. Ez a csoportosítás erősen hangsúlyozta az isteni ikrek és Augustus kapcsolatát. A két isten apotropaikus helyzetben, két oldalról vette körül a *forum* építetőjét. Mindketten fényistenek, Diana a Holdat, Apollo a Napot jelképezi. A *quadriga* nemcsak a győztes hadvezért idézi, hanem mint napszekér összeköti a fényistennel, és kapcsolatot teremt a *forum porticus*ainak egyes *clipeus*ain megjelenő, feltehetően az *imitatio Alexandri* jegyében választott Zeusz–Ammon-ábrázolásokkal is.²³ A *clipeus*ok istenségei Caesar (Gallia) és saját (Egyiptom) birodalomgyarapító szerepét jelzik a látogatóknak. A Zeusz–Ammon-ábrázolások a napistenhez, az ennek párhuzamaiként ismert, ún. „gall Iuppiter”²⁴ és a köztük álló karyatidák az *exemplum servitutis* megelevenítésével Iuppiter *Ultor*hoz kapcsolódnak.

Ez a főtengely elválasztotta és ugyanakkor össze is kötötte a Mars–Diana–Apollo háborúhoz tartozó,²⁵ és az Athena–Diana–Apollo által képviselt államvédő isteni erőket.²⁶ Valamennyi isten egyszerre több funkcióban is jelen volt. Nem kivétel ez alól Mars sem. Nem feledhetjük el, hogy az Augustus által másodikként megépített *forum* a Caesaréhoz kapcsolódik, nemcsak fizikailag, de ideológiai tekintetben is. Venus Genetrix mellett Mars nem mint Árész, hanem mint Mars Pater van jelen. Nem egy háborús, pusztító aspektust képvisel, hanem a megszelídítetlen természet (Artemisz/Diana) és a megművelt kertek (*Aphrodité en képoisz*) istennőjével együtt a természet békéje mellett a társadalmi béke felett atyiaian védőnőkséget vállaló, „polgári” istennel van dolgunk. Venus, úgy is mint *Aphrodité en ké-*

¹⁸ Homérosz *Iliász*, I,36. skk.

¹⁹ Zanker 1990, 200.

²⁰ Vö. Budai-Balogh 2011, 141.

²¹ Musei Vaticani cat. 2290.

²² *Silvarumque potens Diana*. Horatius, Carmen saeculare 1.

²³ T. Horváth 2016, 230–231.

²⁴ T. Horváth 2016, 232–235.

²⁵ Artemisz (Diana) nemcsak vadász volt, hanem az amazonok istennője is. (Pauszaniasz 7, 2, 6; 3, 25, 3; 2, 31, 4; 4, 31, 7); Apollo szintén kötődik a háborúhoz, pl. *Boedromiosz* jelzőjének mitikus eredete alapján.

²⁶ Artemisz mint az ősök és a haza védője: lásd Aizkühlosz, *Heten Thebai ellen* 87. sqq; 448. sqq; Apollón Theoxeniosz pedig az idegenek védelmezője.

poisz,²⁷ egyenes párhuzama Dianának, akit Horatius *silvarumque potens Dianaként*²⁸ szólít meg. Az amazonok istennője, Diana a ház úrnője, illetve annak védelmezője,²⁹ Vesta szerepét vette át. Ők az *aurea aetas* istenei. A vele szemben elhelyezett Apollo már nemcsak a „házi” istenek közé tartozik (*Aguieusz*,³⁰ *Alexikakosz*,³¹ *Boedromiosz*³² stb.), a Birodalom istene ugyanis mint *Archegetés*³³ és *Theoxeniosz*³⁴ felelős az idegenekkel való méltányos bánásmódot is. Bosszúálló aspektusa mint *Karneiosz* és a hadizsákmányból kötelezően részesülő isten, *Dekatéphorosz*³⁵ már magával Iuppiter Statorral és Feretriusszal is azonosítja.³⁶

Apollo igazságszolgáltató, megbosszuló szerepe a mitológiájából is igazolható. Elég csak az augustusi interpretációra gondolnunk a palatinusi Apollo-templom kapcsán. Propertius³⁷ megemlékezik a szentély elefántcsont ajtajának képeiről, amelyek a bosszúálló Apollót mutatták be: a Delphoit kifosztani akaró gallok (Kr. e. 279) legyőzését és menekülését és a Niobidák halálát: *et valvae, Libyci nobile dentis opus; / altera deiectos Parnasi vertice Gallos, / altera maerebat funera Tantalidos*.³⁸ *Phoibosz* Apollónként mindent látó napisten, s mint ilyen a sztoikusok által az istenek királyaként ábrázolt Nap és a földi monarcha közötti³⁹ analógiát is kifejezi. A fentiek alapján ő volt a triász vezérfigurája, nem Mars. A szentély istenségét pedig Mars et Ultorra lehetne változtatni. És bár a latin Ultor csak a megbosszulásra vonatkozik, a görög párhuzamaként értelmezhető ἐκδικέω ige hordozza a bosszúból fakadó büntetés mellett a védelmező értelmet is.⁴⁰ Az apotropaikus jelleg pedig Marsra sohasem, de Apollóra jellemző volt.

Ha a szobrok láthatóságát is figyelembe vesszük, akkor azt a következtetést kell leszűr-nünk, hogy a *forum* szakrális központjának nevet adó Mars kevésbé volt jelen, mint Apollo. Szobra ugyanis a templom szentélyében állt, illetve a tympanonon, szemben Apollóval, akinek képmását, az *area forit* a porticusoktól elválasztó lépcső előtt helyezték el. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy bár a *forum* temploma Mars Ultoré, de a név és építethonja külön életet él. Mars itt ősatya, a háborús, a megbosszuló aspektust inkább Apollo képviseli. Az Ultor jelző így hozzá kötődik.

²⁷ „Kerti Aphrodité”. A természet folyamatos megújulásáért, a kertek termékenységeért felelős Aphrodité ábrázolásának típusa. Ez az ábrázolási mód valószínűsíthető a *forum* kultuszszobrának megjelenését illetően.

²⁸ Horatius, *Carmen saeculare* 1.

²⁹ Bár szűz istennő, nemcsak a fiatal lányok védőistennője (*Philomeirax*), de mint nővér (*Paidotrophosz*), a szülés istennője (*Orszilokhia*) is, aki az asszonyok és lányok szent rítusainak táncát is vezeti (*Hégemoné*).

³⁰ ‘Az utcák és nyilvános terek védője’.

³¹ ‘A gonosz elhárítója’.

³² ‘Megmenő’.

³³ ‘Alapító’.

³⁴ ‘Az idegenek istene’.

³⁵ ‘Aki a zsákmány tizedét kapja’.

³⁶ Kellum 1985, 170.

³⁷ Propertius 2,31.

³⁸ Vö. Ittész 2010, 131.

³⁹ Fishwick 1993, 80.

⁴⁰ A szó ezen kettőssége a középkori patrisztikus irodalomban terjedt el igazán, az Úr jelzőjeként. Liddell–Scott 1869, 432. s.v. ἐκδικέω.

Azt, hogy nem Mars, hanem Apollo Ultor a *forum* legfőbb megidézett istenalakja, a *forum* díszítőelemeinek ikonológiai elemzése is alátámasztja.⁴¹ A *forum* minden dekorációs elemét megvizsgálva bőségesen találkozhatunk növényi díszítőelemekkel. Ezeket alkotó-elemekre szétszedve arra az eredményre jutunk, hogy hatvan, botanikailag többé-kevésbé jól azonosítható növényt rejtenek. Az augustusi oszlopfőn legalább tíz különféle növényi elemet tudunk megkülönböztetni.⁴² Ezek elemzése alapján az oszlopfő a halálon diadal-maskodó élet,⁴³ az újjászületés jelképe. A korinthuszi oszlopfők jellegzetes dekorációs eleme, az akantusz, mint a termékenység és az újjászületés alapvető szimbóluma, profetikusan felhangokkal is rendelkezik, és így elsődlegesen Apollo jelképének tekinthető.⁴⁴ Az Ara Pacison azonban a termékenységi istenek közötti harmónia, a *concordia deorum* kifejezője.⁴⁵ Majdnem minden isten mellett feltűnik. Ezért tekinthető átvitt értelemben, az *aurea aetas* képzetkörébe tartozóan az istenek metonímiájának. Ebbe az oszlopfőbe sűrítve a feltámadás és a halálon való győzedelmeskedés mellett számos isten is jelen van. Az alvilági sötét erőket, de a föld alól eredő termékenységet szimbolizálók mellett a gyógyító istenek, köztük Apollo is megjelenik.

A *forum* oszlopfőjezeteinek másik változata a templomcella zoomorf, akantuszos–pegaszosz oszlopfője. Ezen a kompozit oszlopok ion *volutáinak* helyén, egy-egy rozettára hajló akantuszinda folytatásaként szárnyas lovak vágtatnak előre. A kompozíció az erő és a hatalom mozgalmas szimbóluma. Az oszlopfő a *voluta* és a *helix* alapján a „korinthiszáló” oszlopfők azon csoportjába tartozik, amelyek a „lantmotívumot” mutatják. A szárnyas ló a barátság, a győzelem, a béke és az apotheosis jelképe. Egymagában archaikus és hellenisztikus kori hagyományra utaló jelkép. Mindezen túlmenően utal Marsra, aki a sisakján viselte⁴⁶ mint az erő és a harc jelképét, a rómaiaknál mindezt mint a *virtus* megszemélyesítőjét. Ezzel a jelentéstartalommal látszólag a templom istenének, Mars Ultornak egyértelmű szimbóluma. Azonban az oszlopfők „lantos korinthiszáló”⁴⁷ voltát tekintve felidézi a fegyverhez, íjhoz és a lantoz egyaránt kötődő Apollót is.

A növényi ornamentika többretegűsége, amely alapján egy-egy motívum nem csupán egy-egy isten jelképe lehet, létrehozta a *numen mixtum* jelenségét, amely az augustusi ideológiában az istenek összeolvadásával nem a szinkretizmust, hanem a *concordia deorum*ot fejezi ki. Ha mégis megpróbáljuk az egyes elemeket istenhez vagy istenekhez társítottan, mennyiségileg elemezni, meglepő képpel szembesülünk.⁴⁸ Az egyes istenekhez köthető ikonográfiai elemek előfordulási gyakoriságát nézve joggal felvetődhet a kérdés: mégis kinek a *forum*a ez? Ugyanis a Mars Ultornak szentelt templom *forum*án a jelképeiben leg-

⁴¹ Az elemzés módszerére lásd Castriota 1995; Caneva 2010.

⁴² Articsóka (*Cynara cardunculus*), mályva (*Alcea*), az ördög szem (*Scabiosa*), a közönséges bakszakáll (*Tragopogon*), az ökörfarkkóró (*Verbascum*), a vetővirág (*Sternbergia*), az ernyővirágzatúak (*Umbelliferae*), a nőszirm (*Iris*).

⁴³ Vitruvius 4. 1. 9–10. alapján halotti áldozati kosár, amelyből alvilági üzenetként egy akantuszbokor nőtt ki.

⁴⁴ Pollini 2012, 283.

⁴⁵ Pollini 2012, 300. Az *Acantha* nimfáról szóló történethez lásd Pollini 2012, 300. n. 84.

⁴⁶ A szobor sisakja későbbi kiegészítés, nem tudjuk pontosan, hogy griffek vagy Pegaszozok álltak rajta.

⁴⁷ 2. link: Milella.

⁴⁸ T. Horváth 2016, 393. és 396.

inkább kiemelt isten: Apollo. A szorosan hozzá kötődő Dionüszossal (Bacchus), akivel együtt az élet és a halál teljességét szimbolizálják, valamint Aszklépiósszal (Aesculapius) a *forumon* belül a leghangsúlyosabban vannak jelen. A káoszt (Dionüszosz) a gyógyító isten (Aszklépiosz) jelenléte így alakítja át rendezett világgá (Apollo). Ez a teremtményszok alapsémája.

A megjelenési gyakoriságban a második „kör” a hatalom letéteményeseié, a Iuppiter képviselte legfőbb isteni hatalom, a birodalmat nagygyá tévő bőség istennőjével (Ceres/Déméter), akik mellett példaképként áll Alexandrosz és Augustus, akiben összefoglaltatik mindaz, amit a többiek jelentenek.

És végül csak a „harmadik körben” jelenik meg a névadó Mars, akihez Venus és Diana társul, valamint az emberekhez legközelebb álló hérosz, Prométheusz. Négyüknek a nagyjából azonos súlyú jelenléte jelzi leginkább, hogy Mars nem mint Arész, hanem mint Mars Pater van jelen a templomban és a *forumon*. Nem háborús, pusztító aspektust képvisel, hanem a megszelídíthetetlen természet (Artemisz/Diana) és a megművelt kertek (Aphrodité) istennőjével együtt a természet békéje mellett a társadalmi béke felett atyáian védnökséget vállaló, „polgári” istennel van dolgunk.

A *forum* legfőbb motívumai tehát Apollóhoz társíthatók. Hozzá kötődik a korinthuszi oszlopfő és a párkányzat vezérmotívuma, az akantusz. Ugyancsak őrá utalnak a kígyómotívumok. A kígyó az antik mitológia összetett jelképe,⁴⁹ általában szoláris szimbólum. Védése és megújulása miatt a halhatatlanság jelképeként is tartották. A kígyómotívumok közé tartoznak a hullámok, annak elvonatkoztatott formája, a meander, amely a végtelenség, a halhatatlanság és a hatalom általános jelképe. Ez kétféle formában is megjelenik a *forumon*, a hullám-meander és a napszimbólumok között szereplő szvasztika.

A fényhez, s mint ilyen, Diana Luciferához és Phoebus Apollóhoz kapcsolható a *forum* egyik legösszetettebb motívuma, a „kandeláber”, amely szoros összefüggésben van a *Dracunculus vulgaris*-motívummal⁵⁰. A kandeláber – egyes esetekben a fáklya – az ég felé törekvés, a fény jelképe. Mint minden oszlopszerű motívum, erősen fallikus jelkép, a termékenység férfiúi megjelenítője. Az ég felé meredő, ugyanakkor kígyószerű középső rész sokszoros jelentéstartalma az Ég és a Föld közötti kapcsolat (életfa), az élet és halál, a termékenység szimbóluma. Az egymásra halmozott virágok összetett motívumaként a növényi elemek közül a *Dracunculus vulgaris* fejezi ki legjobban mondanivalóját. A nevében a kígyót – a görög–római mitológia sárkányalakját – idéző növény *androgyn* jelkép, amelynek alsó virágpártája a nőiség kifejezője, az ennek a közepéből magasan kiemelkedő, elnyújtott bibéje a férfierő ityfallikus megjelenítője. A motívum a gyógyító és a fény aspektusain keresztül igen erősen kötődik Apollóhoz, és – egyértelműbb nem is lehetne az apollói utalás – szorosan egybeolvad az ún. „Apollo lantja” motívummal is. Ez a mintázat a *lyrára*, Apollón teknőchátú hangszerére utal. Ez a hangszer a latinban a *fides* nevet viseli, ugyanazt, ami a ’hitet’ jelenti. Így a rómaiaknál a *lyra*⁵¹ (*fides*) az emberek közti egység (*concordia*) és harmónia szimbóluma. Ugyanott jelenik meg, ahol a *Dracunculus*-motívumok. Mind a két fény-jelkép Apollo jelenlétét emeli ki a *forumon*.

⁴⁹ Az életet és halált is hordozza. Jó és rossz kettőssége ugyanúgy hozzá kötődik, mint a megújulás képessége. Egyaránt hozzátartozik a földhöz (*khtonikus* erő), a vízhez, az Alvilághoz és az Éghez.

⁵⁰ Sárkánykontyvirág.

⁵¹ Totius latinitatis lexicon. s.v. 'Lyra'. 829.

A Nap másik szimbóluma az íj. Íve a Nap útját jelképezi Keletről Nyugatra. A napistenek attribútuma, Apollo esetében igazságszító és büntető szerep-körrel rendelkezik. A *forumon* a kígyózó indák, a jóskok hatalmára utaló *lituus* motívumai között, általában a palmetákat átkötő *balteusok* formái képviselik, pl. a „kolosszus-aula” festett drapériáján. Legszebb példája a *porticusok* belső párkányzatának frizén látható, átfedésben a „kandeláber”, az „Apollo lantja”, a *sceptrum* és a *hasta* motívumokkal. Elemzés tekintetében ez a legfigyelemreméltóbb példája az ún. „áthallásos ikonográfiának”. (2. ábra) Ezek a motívumok egymáson, vagy ha a tengelyesen szimmetrikus ábrát nem egységben, hanem külön tekintjük, egymás mellett, vagy egymással szemben állnak, ezáltal ábrázolva Apollót, a harmónia istenét, és Apollót, az igazságszítót, az igazságos ítélet végrehajtóját. A napszimbólumok mint Apollo jelképei az Augustus–Apollo azonosítás alapjai is, hiszen Octavianus születési mítosza a napistenek szimbólumaival (kígyó, napsugár) van tele.

Apollo mint a születendő *principatus* vezetőjének választott főistene egymagában is képviseli azokat a római erényeket, amelyek az augustusi *clipeus virtutison*⁵² megjelennek: a *virtust*, *clementiát*,⁵³ a *iustitiát*,⁵⁴ és a *pietast*. A *virtus* a római nemesség hadi dicsőségének és katonai erényének egyik aspektusa, a győzelemre vivő katonai bátorság kifejezője, de leginkább szellemi síkon. Jellemző Augustusra, hogy ezzel váltotta fel a görög főerények *fortitudóját*,⁵⁵ hiszen rá nem

lituus

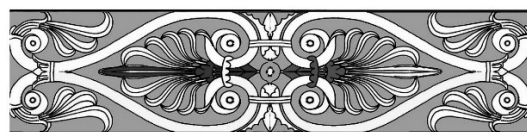

meander

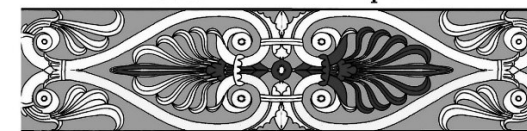
Apollo íja

Apollo lantja

hasta

sceptrum

kandeláber

Dracunculus vulgaris

2. ábra Az „áthallásos ikonográfia” a *porticusok* belső párkányzatának frizén

⁵² A *clipeus virtutis* (az erény pajzsa) a hellenisztikus világban a tiszteletadás népszerű szimbóluma volt, Rómában pedig a csatában bajtársukat megmentő katonákat illette meg. A *senatus* szavazta meg Augustusnak, és a Curia Iuliában elhelyezett arany pajzs misztikus szimbólummá vált.

⁵³ Általános jelentésére lásd Seneca, *De clementia*.

⁵⁴ Vö. Weinstock 1971, 243–248.

⁵⁵ A görög filozófiában megjelenő fő erények: *fortitudo*, *temperantia/continentia*, *iustitia* és *prudential/sapientia*. A téma elemzésére lásd Wallace-Hadrill 1981.

volt jellemző a testi erőben is megnyilvánuló bátorság, de a szellem ereje igen. A *iustitia*⁵⁶ mint erkölcsi becsületesség jelentkezik a győzelemre segítő, megváltó⁵⁷ isten erényei között. A *clementia*, a kegyesség a *pietas* rokona. A *pietas* az, ami kapcsolatot teremt Aeneas, Apollo és Augustus között. A *pietas*, mely ebben a kontextusban a kötelesség diktálta szeretet és megbecsülés, a fiak szülők iránti köteles tisztelete, Apollo alakjának jellemző vonása, abszolút hatalmát fejezi ki,⁵⁸ amely nem nélkülözi a bosszúállást sem.⁵⁹ S hogy bezárjuk a kört, Mars Ultort és Apollo Ultort imígyen egymás mellé állítva azt kell látnunk, hogy Mars apafigurája minden hadisteni vonása ellenére háttérbe szorul Apollo mellett, akinek szimbolikus jelenléte erősebb, mint Mars megnevezett otléte. Ha ezt számszerűsíteni is akarjuk, akkor azt találjuk, hogy a *forum* díszítőelemei közül harminckilenc elem köthető Apollóhoz, míg Marshoz csak kilenc.⁶⁰

Mi fejezhetné ki jobban ezt az augustusi ideológiát, mint Vergilius 4. eclogája?

*Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
desinet ac toto surget gens aurea mundo,
casta fave Lucina: tuus iam regnat Apollo.*⁶¹

Ez pedig azt jelentette, hogy az aranykor eljövetele előtti „napisten korszaka” Apollóval kezdődik és az Apollo-leszármazott Augustusban testesül meg. Apollo szimbolikája így festette át az Augustus-forumot Mars *forum*ából az aranykor és Apollo *forum*ává.

Bibliográfia

Források

- Aiszkhülosz, *Heten Thebai* ellen = Aiszkhülosz: Heten Thebai ellen. Ford. Jánosy I. In: *Aiszkhülosz drámái*. Budapest, 1996.
- Anth. Palat.* = *Antologia Palatina*. Pontani, F. M. (a cura di). Collana I Millenni, 4 voll. Torino, 1978–1981.
- Augustus, *RG* = *Velleius Paterculus. Compendium of Roman History. Res Gestae Divi Augusti*. Transl. Shipley, F. W. (Loeb Classical Library [LCL] 152). Cambridge, 1924.
- Cassius Dio = Dio Cassius: *Roman History*, Vol. IV: Books 41–45. Transl. Cary, E. – Foster, H. B. (LCL 66). Cambridge, 1916.
- Dig. = *Digesta*. I–II. Ed. Krueger, P. – Mommsen, Th. Vol. I: 2. Dublin–Zürich, 1962, Vol. II: 2. Dublin–Zürich, 1963.
- Epigrammata Bobiensia = *Epigrammata Bobiensia*. Ed. Speyer, W. Lipsiae. In aedibus B. G. Teubneri, 1963.
- Homérosz, *Iliász* = Devecseri Gábor művei. *Homérosz, Íliász, Odüsszeia, Homéroszi költemények*. Budapest, 1974.

⁵⁶ Igazságosság, méltányosság, jóság.

⁵⁷ Ő az, aki megszabadította Argoszt a sanyargató szörnytől.

⁵⁸ Ganiban 2007, 17.

⁵⁹ Lásd pl. a Niobé-történetet.

⁶⁰ T. Horváth 2016, 396.

⁶¹ Vergilius, Ecl. 4. 8–10.

- Horatius, *Carmen saeculare* = Horatius, *Carmina. Horace. The Odes and Carmen Saeculare of Horace*. Transl. Conington, J. London, 1882.
- Lucan. *Phars.* = Lucan: *The Civil War (Pharsalia)*. Transl. Duff, J. D. (LCL 220). Cambridge, 1928.
- Ovid. *Fast.* = Ovid: *Fasti*. Transl. Frazer, J. G. (LCL 253). Cambridge, 1931.
- Paul. sent. rec. = 1. link: *Sententiae receptae Paulo tributae*.
- Pauszaniasz = Pauszaniasz: *Görögország leírása*. I–II. Budapest, 2000.
- Plinius, *Nat. hist.* = Pliny: *Natural History*, Vol. II: Books 3–7. Transl. Rackham. H. (LCL 352). Cambridge, MA, 1942.
- Propertius = Propertius: *Elegies*. Ed. and transl. Goold, G. P. (LCL 18). Cambridge, 1990.
- Seneca, *De clementia* = Seneca: *Moral Essays*, Volume I: De Providentia. De Constantia. De Ira. De Clementia. Transl. Basore, John W. (LCL 214). Cambridge, 1928.
- Stat. *Silv.* = Statius: *Silvae*. Ed. and transl. Shackleton Bailey, D. R. Rev. Parrott, Ch. A. (LCL 206). Cambridge, 2015.
- Suet. *Aug.* = Suetonius: *Lives of the Caesars*, Vol. I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula. Transl. Rolfe, J. C. Intr. Bradley, K. R. (LCL 31). Cambridge, 1914.
- Sztrabón = Sztrabón: *Geógraphika*. Ford. Földy J. Budapest. 1977.
- Tibullus = Tibullus: *Pervigilium Veneris*. Transl. Cornish, F. W. – Postgate, J. P. – Mac-kail, J. W. (LCL 6). Cambridge, 1913.
- TPSulp = Camodeca, G.: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. TPSulp.: edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii*. Roma, 1999.
- Vergilius, *Aeneis* = Vergilius: *Aeneis*. In: *Bucolics, Aeneid, and Georgics of Vergil*. Transl. Greenough, J. B. Boston, 1900.
- Vergilius, *Ecl.* = Virgil: *Eclogues. Georgics. Aeneid*: Books 1–6. Transl. Rushton Fairclough, H. Rev. Goold, G. P. (LCL 63). Cambridge, 1916.
- Vitruvius = Vitruvius: *On Architecture*, Vol. I: Books 1–5. Transl. Granger, F. (LCL 251). Cambridge, 1931.

Szakirodalom

- Budai-Balogh 2011 = Budai-Balogh, T.: A hatalom művészete. Páncélos szobrok az Aquincumi Múzeum gyűjteményében. *Budapest Régiségei* 44: 138–164.
- Caneva 2010 = Caneva, G.: *Il codice botanico di Augusto: Roma, Ara Pacis: parlare al popolo attraverso le immagini della natura*. Roma.
- Castriota 1995 = Castriota, D.: *The Ara Pacis Augustae and the Imagery of Abundance in Later Greek and Early Roman Imperial Art*. Princeton.
- Cloud 1971 = Cloud, J. D.: Parricidium: from the lex Numae to the lex Pompeia de parricidiis. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 88: 1–66.
- Fishwick 1993 = Fishwick, D.: *The Imperial Cult in the Latin West*. Vol. I/1. Leiden–New York–Köln.
- Ganiban 2007 = Ganiban, R. T.: *Statius and Virgil. The Thebaid and the Reinterpretation of the Aeneid*. Cambridge.
- Ittész 2010 = Ittész D.: Apollo Palatinus. Kultúrpolitika és költői értékrend Propertius 2,31 elégiájában és Horatius 1,31 ódájában. Fikció és propaganda az ókorban. *AAASzeged Suppl.* 12: 129–141.

- Kellum 1985 = Kellum, B.: Sculptural Programs and Propaganda in Augustan Rome: The Temple of Apollo on the Palatine. In: *The Age of Augustus*. Ed. Winkes, R. 169–176. Providence.
- Lafrery 1574 = *Speculum Romanae magnificentiae omnia fere quaecunq. In Urbe monumenta extant partim iuxta antiquam partim iuxta hodiernam formam accuratiss. delineata repraesentans; accesserunt non paucae, tum antiquarum, tum modernarum rerum Urbis figurae nunquam antehac aeditae Antonius Lafreri exx.* Roma.
- Liddel–Scott 1869 = Liddell, H. D. – Scott, R.: *A Greek-English Lexicon*. Oxford, 432. s.v. ἐκδικέω.
- Marton 2018 = Marton M.: A tizenkét isten vacsorája. *Ókor* 2018/3: 67–78.
- Pollini 2012 = Pollini, J.: *From Republic to Empire: Rhetoric, Religion, and Power in the Visual Culture of Ancient Rome*. Norman.
- T. Horváth 2016 = T. Horváth Á.: *Augustus foruma Rómában*. Szeged.
- Totius latinitatis lexicon: opera et studio*, 3. ed. Forcellini, E.: De Vit, V. Prati, typis Aldinianis, 1865. s.v. 'Lyra'. 829.
- Wallace-Hadrill 1981 = Wallace-Hadrill, A.: The Emperor and His Virtues. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 30/3: 298–323.
- Weinstock 1971 = Weinstock, S.: *Divus Iulius*. Oxford.
- Zanker 1968 = Zanker, P.: *Forum Augustum: Das Bildprogramm*. Tübingen.
- Zanker 1990 = Zanker, P.: *The Power of Images in the Age of Augustus*. Transl. Shapiro, A. Ann Arbor.
1. link: *Sententiae receptae Paulo tributae*. <http://www.ancientrome.ru/ius/library/paul/>, letöltés: 2024. 05. 21.
  2. link: Milella, M.: *Decorazione architettonica Romana (DecArch)*. Guida/ Voce “Oggetto”/Vocabolario/Ordini architettonici/Capitelli/corinzieggianti. 2009.
  3. link: http://www.decarch.it/wiki/index.php?title=Guida_/Voce_%22Oggetto%22/_Vocabolario_/Ordini_architettonici_/Capitelli_/corinzieggianti, letöltés: 2014. 06. 21.